

CHO'L TURIZMI TUSHUNCHASI VA UNING TURLARI

Usmanov Marufdjan Rustamovich – *geografiya fanlari doktori, dotsent*

usmaruf1974@gmail.com

Suyarova Nargiza Ashur qizi – *tayanch doktorant*

nargiza_suyarova@samdu.uz

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

КОНЦЕПЦИЯ ПУСТЫННОГО ТУРИЗМА И ЕГО ТИПЫ

Усманов Маруфджан Рустамович – *доктор географических наук, доцент*

Суярова Наргиза Ашуровна – *докторант*

Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова

THE CONCEPT OF DESERT TOURISM AND ITS TYPES

Usmanov Marufdjan Rustamovich – *Doctor of Geography, Associate Professor*

Suyarova Nargiza Ashurovna – *doctoral student*

Samarkand State University named after Sharof Rashidov

Tayanch so'zlar: turizm, cho'l turizmi, iqtisodiyot, hudud, turizm turlari, landshaft.

Rezyume. Maqolada turizmning ba'zi turlari haqida ayniqsa cho'l turizmining xususiyatlari, shakl-shamoili, boshqa turizm turlari bilan integratsiyasi, tabiiy geografik tomonlari yoritilgan. Bundan tashqari cho'l turizmini rivojlantirish istiqbollari va imkoniyatlari xususida hamda shakllantirish omillari bayon etilgan.

Ключевые слова: туризм, пустынный туризм, экономика, территория, виды туризма, ландшафт.

Резюме. В статье рассматриваются некоторые виды туризма, в частности, особенности пустынного туризма, его формы, интеграция с другими видами туризма, природно-географические аспекты. Кроме того, описываются перспективы и возможности развития пустынного туризма и факторы его формирования.

Key words: tourism, desert tourism, economy, territory, types of tourism, landscape.

Summary. The article discusses some types of tourism, especially the characteristics of desert tourism, its forms, integration with other types of tourism, natural geographical aspects. In addition, the prospects and opportunities for the development of desert tourism and the factors of its formation are described.

Kirish. Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida turizm turlari va ulardan keladigan foydaning oshishi evaziga ayniqsa "nisbatan yosh" tarmoqlaridan biri hisoblangan cho'l turizmiga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Cho'l hududlari yer yuzining iqlimiy biroz noqulay, arid sharoitga ega va o'ziga xos landshaftlaridan iborat, yashash shart-sharoitlari noyob biom hamda ekotizimlarni o'z ichiga qamrab oladigan qismidir. Cho'llar sayyoramizning katta qismini egallaydi, binobarin maydoni, relyefi, iqlimi, go'zalligi va boshqa jihatlari bilan bir biridan farq qiladi. Jamiyatda aholining o'sib borishi cho'l turizmi va uning turlariga bo'lgan qiziqishni yanada oshirmoqda. Aholi orasida turizm va rekreatsiya - sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish, ko'ngil ochar tadbirlarini targ'ib qilish, ekspeditsiyalarni maqsadli tashkillashtirish lozim. Hozirgi paytda Markaziy Osiyo geograf olimlari, jumladan, Z.M.Akramov, E.A.Ahmedov, Sh.Azimov, G.R.Asanov, A.S.Soliyev, O.Otamirzayev, S.R.Yerdavletov, N.Alimqulova, M.Husanboyev, K.N.Musin, A.G.Nizamiyev, A.A.Joldasbekov va boshqalar tomonidan turizm geografiyasining turli masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan [3:12-44].

Metodologiya. Mazkur maqolada turli xil metodlardan foydalanilgan bo'lib, ularga tarixiy, geografik, statistik, qiyosiy geografik, tahliliy va boshqa metodlardan foydalanildi.

Natijalar. Jahonda turizmning rivojlanishida BMTning (1963) xalqaro turizmga oid Rim konferensiyasiga muvofiq "sayyoh" deb bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga safarga borib, kamida 24 soat ichida o'sha yerda turib, sayyohlik xizmatidan foydalangan kishiga aytiladi [1]. Mazkur ta'rifning ayrim ma'nodagi sinonimlari ham uchraydi. Masalan, turizm deganda jismoniy shaxsning istiqomat joyidan sog'lomlashtirish, ma'rifiy, kasbiy-

amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda (mamlakatda) haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanmagan holda, uzog'i bilan bir yil muddatga jo'nab ketishi (sayohat qilishi) tushuniladi [2:11-98]. A.A.Soliyev va M.Usmonovlar (2005) tomonidan turizmga quyidagicha ta'rif berilgan edi: "Aholining o'zi yashab turgan mintaqa, hudud, o'lka yoki biror mamlakatning diqqatga sazovor joylarini ko'rish maqsadida uyushtirilgan rekreatsion faoliyat turiga turizm deyiladi"[3:12-44]. Ushbu ta'rifning keng qamrovliligiga mos jihatlarida rekreatsiya turizmdan mano, mazmun hamda ilmiy ustunroq ekanligini tushuniladi. Chunki rekreatsiya va turizm parallel bir tizim deb olinsa, lekin ular bir biridan ilmiyligi, maqsadi, vazifalariga ko'ra biroz farqlanadi. Umuman olganda turizm geografiyasining xalqaro modellari o'tgan asrning 1970-1980-yillarida yaratila boshlandi. Bu modellarning mualliflari Kanada, AQSh va Yevropalik olimlar hisoblanishadi [4:19-42].

Jahon turizm sanoatining rivojlanishida juda katta amaliy islohotlarni ko'rilishi sifatida "Sayohatlar to'g'risida Bryussel konvensiyasi (1970)", BTT Bosh Assambleyasi tomonidan maqullangan "turizm xartiyasi"(1985), turizm bo'yicha Gaagadagi (1989) parlamentlararo konferensiya, Osaka konferensiyasi, COP - 2030 va boshqa bir qator tashkiliy amaliy ishlarni keltirib o'tish mumkin. Ushbu amaliy - tashviqot konvensiyalari orqali bugungi kunda turizm sanoat darajasiga chiqdi. Cho'l turizmini tashkil etishda yer yuzining qariyb 109 mln km² (73,3 %) tekisliklar tashkil etgani holda juda ulkan hududlarni nazarda tutsada iqtisodiy tendensiyalar shuni ko'rsatadiki, turizm turlari va xususan cho'l turizmidan tushadigan daromadi, boshqa sohalarga bilan tenglasha oladi. Turizm tushunchasi xorijiy va respublika tadqiqotchi olimlari

tomonidan keng o'rganilgan, biroq ayrim hollarda turli talqinlar uchray turadi. Ma'lumki, turizmning ikki asosiy bo'limi mavjud bo'lib, bular ichki (mahalliy) va tashqi (xalqaro) turizmdir. Mahalliy turizm o'z mamlakati hududida qiyinchiliksiz (vizasiz, bojxona to'siqlarisiz va h.k.) istalgan joyga safar qilishi, dam olishi va boshqa turistik faoliyatda mashg'ul bo'lishidir [3:12-44].

Ba'zi olimlar fikricha, turizm o'zining umumiy xususiyatlari va funksiyalariga ko'ra uch tipga ajratildi: 1.davolanish, 2.sog'liqni saqlash 3.tanishuv turizmi [5:94-232]. Va yana rekreatsiya hududlar va turistik hududlarning bir biriga to'g'ri kelishini o'z vaqtida e'tirof etgan edi. Mazkur qarashlar orqali turizmning ayrim jihatlari tor ko'rinishda talqin etilishi hamda shunday tushinilishi mumkin, boisi estetik zavq, taassurotlar, ekskursiya va b. shu kabi omillar, ayrim turizm turlari kiritish nazarda tutilmagandek. Bundan tashqari yuqoridagi fikrlarga mos tarzda Dmitrevskiy (2000), turizmni sog'lomlashtirish, sport, tanishuv, diniy, kasbiy, ilmiy, ekskursion, festival, xizmat, qishloq turizmi va boshqa turlarga ajratish muvofiqdir [7] deb aytgan. Shunga ko'ra turizmni tashkil etish masalalari ham rekreatsiyaga mos tushmaydi, biroq yuqorida ta'kidlanganidek turizm va rekreatsiya o'zaro parallel chiziqlar kabidir. Chunonchi tabiatning eng noodatiy iqlimi, qiyin tabiiy sharoit va barcha tirik jon yashab qolishga urinish avj nuqtasi aynan cho'l hisoblanadi. Shunday sharoitda turizmni tashkil etish va uning ixlosmandlariga qulay sharoitlarni yaratish bir qator qilinishi kerak bo'lgan ishlarni taqazo etib, iqtisodiy samaradorlik potentsiyali juda ulkan turizm sanoatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Turistik resurslar (Putrik, Sveshnikov, 1986) maqsad va vazifalariga ko'ra tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi [8]. Resurslarning turli xil formatda bo'lishi va har bir hudud uchun hosligi uning turizmni rivojlantirish imkoniyatini belgilaydi.

Muhokama. O'zbekistonning eng muhim tarixiy va turistik shaharlari dunyoning qadimgi madaniyat, manaviyat va sivilizatsiya markazlari sifatida jahon sayyohlarini o'ziga jalb qiladi. Bundan tashqari, mamlakatimizda turistik marshrutlarning ko'plab yo'nalishlari mavjud bo'lib, ularga sayyohlarni qiziqtirish mintaqalarda turizm infratuzilmasini rivojlantirishni taqozo etadi. Bizningcha, respublika viloyatlarining barchasida o'ziga hos turistik imkoniyatlari mavjud bo'lib, ularni o'rganish, mintaqalardagi mavjud turistik obyektlarni (tarixiy, ma'daniy, arxeologik, arxitektura, tabiiy rekreatsiya resurslari va h. k) chuqur turistik geografik jihatdan baholash va aniq marshrutlarni belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, turistik marshrutlarning qiziqarli bo'lishi uchun oddiygina ko'ringan turistik resurslarni ko'zdan qochirmaslik maqsadga muvofiqdir [9].

R.Xayitboyev (2018) esa cho'llarda turizmni rivojlantirish sabablari to'g'risida to'xtalib shunday ta'riflagan: birinchidan, cho'llarimizdan qadimiy "Buyuk Ipak yo'li" ning izlari hozirgacha saqlanib qolgan. Cho'llarimizda 1000 yoshli maqbaralar va 1000 yoshli daraxtlar, tabiat qo'riqxonalari, tabiat buyurtmaxonalari, xalqaro "Qizil Kitob"dagi noyob, endemik hayvonlar, o'simliklar, xalqaro miqyosdagi tabiiy markazlar, muqaddas ziyoratgohlar bor [6:10-124]. Iqtisodiyotni eng bezarar, eng optimal sanoat sohasi sifatida turizm sanoati va ayni cho'l turizmining O'zbekiston hududida naqadar katta resurs mavjudligi bayon etilgan. O'zbekistonning turizm

imijida xalqaro sayyohlik tashkilotlari tomonidan "ochiq osmon ostidagi uy" deya ta'riflanilayotganligi ham bejizga emas. Cho'llar – arid iqlimli, yog'in deyarli yog'maydigan yoki juda kam tushadigan, o'simlik va hayvonot olami siyrak, doimiy oqar suvlar bilan ta'minlanmagan hududlarga aytiladi. Cho'llarning sovuq yoki issiq cho'llarga kirishi uning qaysi kengliklarda joylashganligiga bog'liq bo'lib, yiliga o'rtacha 200-250 mm gacha yog'in tushishi mumkin. Cho'lshunos olimlar A.G.Babayev va Z.G.Freykinlarning fikricha, cho'l – juda quruq va jazirama iqlimli, nihoyatda kam yog'inli va nisbatan siyrak o'simlik qoplamiga ega hududlardir deb tushuntirishgan bo'lsa, amerikalik geograf, xaritashunos James Monteith esa (1895) Cho'l nima - degan savolga "mamlakatning quruq hududi, oasis esa cho'lning unumdor hududlari" deya ta'riflagan [10]. Yana bir risola – S.Williamsning 2025-yilda nashr etilgan "Sands of Resilience: Life Thriving in Extreme Desert Conditions" nomli asarida cho'l haqida quyidagicha ta'rif keltiriladi: "...cho'llarning hozirgi holatiga sho'ng'ishdan oldin, cho'l nima qilishini, nimaga qodirligini tushunish muhimdir. Cho'l deganda yiliga 250 mm dan kam yog'in yog'adigan hudud tushuniladi. Bu ba'zi boshqa joylarda bunga qaraganda kamroq degani deya ta'riflagan, bundan tashqari muallif o'quvchiga cho'l dagi omon qolish uchun kurashning foydali tomonlarini keltirib o'tgan [11].

Markaziy Osiyo davlatlari bo'yicha taqqoslaganda – Turkmaniston 80 % dan ortiq, Qozog'istonda 27 % ortiq hududi cho'l hududiga ega bo'lsa [12], O'zbekiston 78.7 %, qismini cho'llar egallagan.

D.N.Kashkarov va E.P.Korovinlar cho'l deb: geologik va biologik jihatdan yaxlit tabiat kompleksi bo'lib, uning hosil bo'lishida yagona sabab – quruq iqlim bo'lib, olimlarning fikricha namlikning tanqisligi va yuqori harorat cho'llarning paydo bo'lishiga sababchidir [13:32-41].

Ba'zi hollarda atmosfera bosimi, orografik yopiq hududligi, sovuq dengiz oqimlari ham bevosita cho'llarni paydo bo'lishida asosiy omil hisoblanadi. Iqlimiy ma'lumotlarga ko'ra cho'l va chalacho'llar yer yuzasining uchdan bir qismini egallagan bu joylarda aholining 15 % qismi istiqomat qiladi [14:560]. Iqlim omili cho'llarni shakllanishi va tarkib topishida ayrim hollarda hududini o'zgartirishida eng muhim asos sifatida qaraladi. Pastqam yerlar ya'ni dengiz sathidan past yerlarda cho'llanish ko'p hollarda tuz bilan qoplangan tekisliklardan iborat bo'lishi, o'simliklardan sukkulent o'simliklar uchirashi mumkin. Eol jarayonlari ma'lum bir hududning landshaftiga ta'sir etuvchi kuchlardan biri bo'lib, ayniqsa cho'llarda bu jarayon rivojlangan. Ko'pincha olimlar cho'llarni sovuq va issiq cho'llarga ajratishadi hamda sayyoramiz haroratining umumiy shakllanishida muhim o'rin tutishini ta'kidlashadi. Ushbu holatda issiq cho'llarga S.Ka'bir, Nefud, Kalaxari, Buyuk Havza, Qoraqum, Qizilqum va boshqalar kiradi. Sovuq cho'llarga esa Namib, Atakama, Gobi va b. har ikki shakldagi haroratda ham hayot nishonalari mavjuddir. Cho'llarni relyefi, quyosh radiatsiyasi, yog'in miqdori, shu hudud uchun xos bo'lgan harorat va uning joylashuviga qarab tasniflanadi. Atmosfera havo massalari ta'siri ostida kun va tun harorati o'rtasidagi tafovut tog' jinslarining o'zgarishiga uchray parchalanishiga olib keladi. Shamol, suv va organizmlar tashish va yotqizish akkumulyatsiya sodir bo'ladi. Yuqoridagilarning orasida shamollar cho'llardagi asosiy kuchlardan biri bo'lib, atrof

manzarasining shaklini o'zgartirib turadi. Parchalangan tog' jinslarining tashilishida shamol o'zi ko'tarish kuchiga mos qum donalarini ma'lum bir joylarga yotqizib barxan va qumtepaliklar hosil qiladi.

Qiziqarli jihati shundaki cho'l hududidagi landshaft komponentlari qurg'oqchil sharoitda juda qiyinchilik bilan hayot kechirayotgandek tasavvur uyg'otadi, ammo aslida ular uchun eng qulay sharoit shu muhit mos sanaladi. Ular boshqa turli landshaft komplekslarida yashab keta olmasligi, bu o'simliklarda nihoyatda sezilishi, ularga ayni shu iqlimiy hayot, geografik muhit kerak bo'lishi mumkin. V.P.Kyoppen (1923) iqlimiy tasnifiga ko'ra (keyinchalik tuzatishlar kiritgan R.U.Geiger ham qo'shib aytiladi) cho'l va chalacho'llar quruqlikning katta qismini egallagani holda ularni issiq va sovuq iqlimli cho'llarga bo'lingan [15]. Kyoppen-Geiger iqlim xaritasiga ko'ra yillik o'rtacha harorat 18°C dan izotermik chiziq o'tkazish orqali chegaralangan edi. Issiq cho'l iqlimini 20-33° shimoliy va janubiy kengliklar bo'ylab o'tkazilsa Sahroi Kabir, Liviya, Nubiya, Avstraliya, Mohave, Arabiston cho'li, Dashti Lut, Tar kabi cho'llardan o'tadi. Sovuq cho'l iqlimiga esa Gobi, Atakama, Patagoniya, Taklamakon, Qizilqum kabi cho'llar taalluqli. Mazkur cho'llarda yoz ancha issiq, qish esa quruq va yog'inlar cheklangan bo'lib, 30-40 ° kengliklarda mo'tadil zonada ayrimlari tog'lar bilan o'ralgan geografik hududlarda joylashgan. Dunyo olimlari yer yuzi bo'ylab cho'llarni beshta asosiy turga bo'lish mumkin degan xulosaga kelishgan: subtropik, qirg'oq, yomg'ir-soyali (joylashgan o'rni), ichki va qutb. Ushbu tasniflar ularning qurg'oqchilikka ta'sir qiluvchi omillarga asoslanadi. ya'ni izoterma, harorat va yog'inlarning ko'rsatkichlari zonallikning chegaralanishiga asos qilib olingan (1-jadval).

Cho'l turizmini ko'pgina olimlar ekoturizm, gorizontol turizm sifatida tushuntirishgan, biroq so'ngi yillardagi tadqiqotlar orqali cho'l turizmining o'zini alohida va ko'pqirrali tarmoqlangan turizm turi sifatida ko'rishmoqda. Chunki ba'zi turizm turlarining cho'l turizmi bilan uyg'unlashuvini kuzatilib, maqsad va vazifasiga ko'ra farq qiladi (2-jadval). Aslida shu mintaqadagi qadimiy sivilizatsiyalarning boshlanishidayoq, ushbu turizm turi rivojlanganligini mahalliy urf odatlarda, madaniyati, turmush tarzi orqali ko'zga tashlanadi. Hozirgi kunda Arabiston yarim oroli, shimoliy Afrika, Avstraliya, Eron, AQSh hududlarida cho'l turizmi nihoyatda taraqqiy etib ketdi.

1-jadval. Kelib chiqishiga ko'ra cho'llarning paydo bo'shida rol o'ynovchi omillar

Subtropik cho'llar	Ular yuqori harorat, kam yog'ingarchilik va quruq havo massalari bilan ajralib turadi. Ular odatda past kengliklarda joylashgan va keng ko'lamli atmosfera sirkulyatsiyasi ta'sirida kechadi
Sohil cho'llari	Sovuq okean oqimlari yog'ingarchilikni kamaytiradigan barqaror sovuq dengiz qatlamini yaratadigan qirg'oq bo'ylab uchraydi. Bu cho'llarda yumshoq harorat va yuqori namlik mavjud
Yomg'ir soyali (pozitsiya tufayli) cho'llar	Tog' tizmalarining past tomonida hosil bo'ladi, nam havo massasi tog'lar uzra ko'tarilgach, u soviydi va yog'ingarchilikni chiqaradi, boshqa tomoni quruq qoladi

Ichki cho'llar	katta suv havzalaridan uzoqda joylashgan bu cho'llar namlik manbalaridan uzoqligi sababli juda kam yog'ingarchilik oladi. Bunga ayni yurtimizdagi cho'l hududlari ham kiradi
Qutb cho'llari	Bu juda sovuq va quruq muz sahro hududlari bo'lib, ko'pincha muz va qor bilan qoplangan, juda kam yog'ingarchilik tushadi

Izoh: mualliflar tomonidan ishlandi.

Cho'l turizmining o'ziga xos turlari bir-biriga mos kelishi mumkin, ko'plab tashrif buyuruvchilar faoliyat va tajribalar kombinatsiyasi bilan shug'ullanishadi. Chunki, turizm turlarining integratsion qorishuvi, iqtisodiy samaradorlikka erishishda muhim rol o'ynaydi. Shu o'rinda cho'l haqida mahalliy o'zbek tadqiqotchi – olimlari tomonidan bildirilgan fikr va qarashlar turli ilmiy, adabiy va geosiyosiy manbalarda uchraydi. Namuna sifatida quyidagilar keltirib o'tilgan: Akademik Y.G'ulomov (Yahyo G'ulomov) – tarixchi va geograf olimning fikriga ko'ra, "cho'llar – bu qadimiy sivilizatsiyalarning beshigidir. O'zbekiston hududidagi cho'l zonasida qadimgi sug'orma dehqonchilik madaniyati rivojlangan, ko'hna vohalar va karvon yo'llari aynan mana shu joylardan o'tgan" [16:83]. Y.G'ulomovning Zarafshonning quyi oqimidagi neolit, eneolit va bronza davri madaniyatlarini o'rganishi bizni Movarounnahrning qadimiyligi haqidagi ilgari mavjud bo'lgan g'oyani tubdan qayta ko'rib chiqishga majbur qilgani alohida muhim xizmatdir" [16]. Ajdodlarimizning o'troqlashishi esa dehqonchilik va boshqa sohalarining jadal rivojlanishi, sharoitning o'zgarishi taqazosini sababli kechgan. Cho'llarimizda eramizdan oldingi V-VI asrlarda qurilgan, xorazmshohlar saroylarining xarobalariga, cho'lga aylangan Orol dengizining havzasiga hozirning o'zida dunyoning 81 ta mamlakalaridan turistlar kelmoqda [6:10-124].

2-jadval. Maqsad va vazifasiga ko'ra turlarga bo'linishi

Sarguzasht turi	piyoda sayr qilish, lager qurish, kvadratsikl haydash, tuya kabi ulovlarda sayr, yulduzlarni tomosha qilish, faslga qarab cho'llarda lolazordagi manzara;
Madaniy tanishish turi	cho'llarda yashovchi jamoa xalqlarning tarixi, an'analari va turmush tarzini zavq bilan kuzatishga qaratilgan. Mahalliy qishloq aholisi orasiga tashrif buyurish, festivallarda qatnashish, tarixiy joylarni o'rganish va an'anaviy hunarmandchilik va amaliyotlarni oladi;
Ekoturizm	turizmning ushbu shakli tabiiy hududlarga mas'uliyat bilan sayohat qilishni, atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirishni va mahalliy hamjamiyatlarni qo'llab-quvvatlashni ta'kidlaydi. Bu ko'pincha tabiatda sayr qilish, qushlarni kuzatish va noyob cho'l ekotizimini o'rganish kabi tadbirlar;
Ma'naviy turizm	ayrim shaxslar va guruhlarini yolg'izlik, meditatsiya va ruhiy aks ettirish uchun cho'l muhitiga jalb qilinadi, tabiat bilan aloqa va izolyatsiya tuyg'usini izlaydi;

Ilmiy turi	cho'llar geologiya, ekologiya, astronomiya va boshqa ilmiy sohalarini o'rganayotgan tadqiqotchilar va talabalar uchun ochilmagan sirlarni berishi mumkin;
Hashamatlashtirilgan turi	yuqori darajadagi cho'l kurortlari, lagerlari qulaylik va ekskluzivlikni izlayotgan sayohatchilarga hashamatli turar joylar, har xil mazali taomlar, shaxsiy tajribalarni taklif qiladi;

Izoh: mualliflar tomonidan tuzilgan.

O'zbekistondagi turizmning dastlabki rivojlanish davri sifatida o'tgan asrning birinchi choragi aytiladi. V.V.Bartold (1984) "Turkistonda arxeologik tadqiqotlar masalasiga doir" kitobida: o'lkani o'rganish hali oldimizda turibdi, bu ishda bosh rolni mahalliy ilmiy kuchlar o'ynamog'i lozim degan edi [2:11-98].

Cho'l – bu juda ham quruq iqlimga moslashgan, flora va faunaga kambag'al, arid xususiyatli sho'rlashgan tuproqlardan iborat hududlar bo'lib, cho'llarning gipsli, sho'rxok, shag'alli, gilli, qumli kabi cho'llar yer yuzasi bo'ylab tarqalgan, D.B.Weaver (2001) ma'lumotlariga ko'ra, cho'l turizmi yettita xususiyatni o'z ichiga oladi: ajoyib geologik xususiyatlar va iqlim sharoitlari, yovvoyi gul va boshqa sporadik gulli ko'rgazmalar, qadimiy, ulkan yoki noyob o'simliklar, karvonlar yoki boshqa cho'l sayohatlari, mahalliy fuqarolar odatlari, vohalar, qo'riqlanadigan hududlar [18:23-41].

Bugungi zamonaviy iqtisodiyot rivojlangan zamonda iqtisodiyotning eng ajralmas va keng tarqalgan sohalaridan biri bu – turizm hisoblanadi. Bu haqiqatga oxirgi 10-15 yilliklarda kengroq e'tibor berila boshlanishi natijasida O'zbekistonga sayyohlar oqimi o'tgan yilgiga nisbatan 16,8% ga oshgan [17:262-268]. Bunga misol tarzda Turizm

qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra O'zbekistonda 2025-yil sarhisobi bo'yicha 11,6 mln xorijiy sayyohlar tashrif buyurdi va 4,8 mlrd \$ turizm xizmatlari eksporti kechdi. Ichki turizm esa 23,7 mln dan ortib, 17 mingga yaqin ish o'rni yaratilgan [19]. Bu, albatta, xursand qilsa-da, ammo bu raqamlarni yanada kengaytirish maqsadida, ko'plab amaliy ishlar olib borilmoqda. Qadimiy arxitektura namunalari joylashgan shaharlar va tabiati so'lim hududlarda bu ko'rsatkich ancha yuqori. bo'lib bu jarayon Qashqadaryo viloyatida ham juda ko'plab obyektlar uchraydi. Qashqadaryo turistik infratuzilmasini yaxshilash uchun mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari 81 tadan 327 taga, o'rinlar soni 5500 taga, turoperatorlar soni esa 34 taga yetgani qayd etildi. Masalan, Shahrisabz shahriga rejada 83,4 ming kishi tashrif buyurishi rejalashtirilgan bo'lsa, amalda 188,3 ming kishi tashrif sayohat qilgan. Shahrisabz tumanidagi ko'rsatkich esa bundan ham quvonarli bo'lib, rejada 137,0 ming kishini tashkil etsa, amalda 302,8 ming kishi tashrif buyurgan. Bu tasnifni yanada aniqlashtiradigan bo'lsak, hududlarni geografik joylashuviga ko'ra baholaganimizda, tog'li va cho'l mintaqalariga ham bo'lib o'rganish lozimligini ko'rsatmoqda [17:262-268].

Xulosa. Turizmda hissiyot turizmiga, ya'ni kishilarning psixologik holatlariga e'tibor qaratilinishi no'anaviy hududlar turizmiga bo'lgan qiziqishni oshirmoqda, qo'riqlanadigan hududlarning geologik xususiyatlari, noyob landshaftlar, davlat tarafidan geomeros bo'lib kelinayotgan turizm obyektlariga bo'lgan qiziqishlarning kuchayishi hamda takrorlanmas va tez o'zgaruvchan cho'l dunyosi ham tobora o'z ixlosmandlariga ega bo'lib bormoqda. Xulosa qilib aytganda cho'l turizmi turli xil turizm turlarini o'zida mujassamlashtirgan o'ziga xos turizm turi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Adabiyotlar

1. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. – Москва: МГУ, 1981.
2. Мулладжанова Р.А. Тарихий ўлкашунослик ва туризм// (Методик қўлланма) 2-тўлдирилган нашри. – Тошкент: 2019.
3. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Монография. – Самарканд: СамДУ, 2005.
4. Haggett P. Models. paradigms. And the new geography – In: R.J.Chorley, P.Haggett (edc). Models in geography. – London: «Methuen», 1967.
5. Ердавлетов С.Р., География туризма, история, теория, методы, практика. – Алматы: 2000.
6. Хайитбоев Р. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ривожлантириш истикболлари. Монография. – Самарканд: 2018.
7. Дмитриевский Ю.Д. Туристские районы мира Учебное пособие. – Смоленск: СГУ, 2000.
8. Путрик Ю.С., Свешников В.В. Туризм глазами географа. – Москва: «Мысль», 1986.
9. Рахматуллаев А. Самарканд вилояти туризмини ривожлантириш имкониятлари. // Ўзбекистонда география, экология ва туризм муаммолари. – Самарканд, СамДУ, 1996.
10. James Monteith. Barnes's Complete Geography. – American Book Company, 1895.
11. Williams S. Narrated by: Digital Voice Madison G. Sands of Resilience. Life Thriving in Extreme Desert Conditions.
12. Жумашов А.П. Эколого-географические условия и типы пустынь Средний Азии. – Ашхабад: «Ылим», 1990.
13. Хасанов И.А. Аридные природные комплексы и их картографирование. // Хлопководство и его картографирование. – Тошкент: «Фан», 1983.
14. Вольский В.В., Кузина И.М., Иванова И.С. и др. Социально – экономическая география зарубежного мира. – Москва: «Дрофа», 2001.
15. Yakob Zscheischler, Miguel D.Mahecha, Stefan Harmeling. Climate Classifications: the Value of Unsupervised Clustering. // procedia Computer Science, vol. 9, 2012. – P. 897-907.
16. Академик Яхё Ғўломов замондошлари ва шогирдлари хотирасида. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти, 2009.
17. Usmanov M.R., Suyarova N.A. Normatov S.A. Cho'l turizmini hududiy tashkil etishning geografik xususiyatlari (Qashqadaryo viloyati misolida). // FarDU ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University. Volume 31, Issue 2, 2025. – P. 262-268.
18. Reichel A., Uriely N., Shani A. Ecotourism and simulated attractions: tourists' attitudes towards integrated sites in a desert area. // Journal of Sustainable Tourism, 16(1), 2008. – P. 23-41.
19. <https://gov.uz/uz/uzbektourism>